

Н.М. Салатюк

N.Salatiuk

канд. екон. наук

Національний університет харчових технологій

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

В статті проведено дослідження факторів та особливостей економічного зростання в Україні. Обґрунтована необхідність переходу до сталого економічного розвитку і проаналізовано вплив екологічного чинника на нього.

Ключові слова: *економічне зростання, сталий розвиток економіки, екологічний фактор, еколого-економічний механізм, раціональне природокористування.*

There is a research of factors and peculiarities of economic growth of Ukraine. It is determined necessity of transformation of Ukrainian economy to sustainable economic growth and analysis impact of economic determinant on it.

Key terms: *economic growth, sustainable development of economy, ecological factor, economical-ecological mechanism, efficient usage of natural resources.*

Вступ. Проблема економічного зростання є однією з найважливіших для сучасної економічної науки. Системний аналіз чинників, закономірностей та тенденцій економічного зростання є важливим елементом вітчизняної концепції економічного зростання, яка знаходиться поки що в стадії розробки.

В сучасній науковій літературі дослідження теорій економічного зростання і економічного розвитку прослідковується в роботах таких відомих західних вчених, як Гелбрейт Д., Харрод Р., Солоу Р., Калдор Н..

Ростоу В., Лукас Р., Медоуз Д. та інших, а також в роботах вітчизняних економістів – Геєця В., Данілішина Б., Веклича О., Грицевича І, Садекова А., Тарасенко Г. та інших, де аналізуються спільні характеристики цих процесів та їх суттєві розбіжності.

Важливим надбанням цих досліджень є створення концепції розвитку системи «природа – суспільство» як важливого елементу теорії сталого економічного розвитку. В них зроблений висновок про те, що екологічний фактор все більше впливає на економічне зростання країни.

Актуальність теми визначається процесом загострення та поєднанням сучасної економічної і екологічної кризи, що мають негативний вплив на економічний розвиток України.

Недостатньо дослідженою в економічній літературі проблемою є аналіз впливу екологічної кризи та нераціонального природокористування на економічне зростання. Комплексний підхід до аналізу факторів економічного розвитку дає змогу розкрити нові закономірності та механізми взаємозв'язку економіки, екології, соціальної складової і якості життя населення в Україні.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні висновків про те, що загострення екологічної кризи є фактором поглиблення економічної кризи, а неефективний еколоґо-економічний механізм природокористування не тільки не створює умов для економічного зростання, але й суттєво гальмує його.

Постановка завдання. Головною метою дослідження є аналіз впливу екологічних факторів на економічне зростання та визначення напрямів екологічно збалансованого розвитку суспільного виробництва на основі раціонального природокористування. Це потребує формування концепції сталого розвитку для України, яка повинна включати в себе ефективну природоохоронну політику для досягнення екологічної безпеки і належної якості довкілля.

Методологічною основою дослідження є теоретичні положення праць таких відомих вітчизняних вчених, присвячених проблемам взаємодії природи і суспільства та раціонального природокористування як Векліч О., Галушкіна Т., Паламарчук В., Туниця Ю, Сахаєв В., Чередніченко Л., Хвесик М. та інші.

Результати дослідження. Економічне зростання є надзвичайно складною економічною категорією, що характеризує розвиток суспільного виробництва. Економічне зростання представляє собою зростаючу здатність економіки до реалізації своїх виробничих можливостей. Суть економічного зростання полягає у розширеному відтворенні кількості товарів і послуг, які продукує національна економіка.

Головною метою і критерієм економічного зростання є темп зростання ВВП. Вважалося, що це обов'язково приведе до зростання потужності національної економіки і значного підвищення рівня життя людей. Але збільшення обсягів виробництва економічних благ в індустріальних країнах завжди забезпечується шляхом нещадної експлуатації природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища, внаслідок чого світ зіштовхнувся з глобальними екологічними проблемами наприкінці ХХ ст.

Економічне зростання тісно взаємопов'язане з проблемою економічного розвитку. Економічний розвиток можна визначити як перехід від одного стану економіки до іншого, – якісно нового, більш досконалого, на основі інноваційних, структурних та інституціональних зрушень. Економічне зростання може відбутися і за умов відсутності економічного розвитку, в той час як економічний розвиток без економічного зростання неможливий. Це означає, що «економічний розвиток» більш широке поняття, ніж «економічне зростання», і включає останнє в себе як найважливішу умову. Тому економічний розвиток визначається традиційними факторами економічного зростання, які його

забезпечують, тобто факторами пропозиції, факторами попиту і розподілу, але при цьому він охоплює значно ширше їх коло: розвиток науки, технологій, інформаційних послуг, політичні і соціально-економічні фактори, а також і екологічні фактори, які в комплексі є джерелами економічного розвитку.

Осмислення того факту, що екологічний чинник став важливою складовою екологічного зростання, призвело до появи нового підходу до зростання, який отримав назву «концепція сталого розвитку», що була сформульована на початку 90-х років ХХ ст. Римським клубом в знаменитій праці «Межі зростання» [1, с.23]. Суть концепції полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувались якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля, а відбувався соціальний прогрес, який забезпечує належну якість життя кожної людини і відтворення природного середовища.

Сучасна взаємодія суспільства і природи є не що інше, як постійне розв'язання гострих суперечностей між необхідністю охороняти природне середовище для виживання людей і потребою виробництва споживати природні ресурси, вичерпуючи їх та забруднюючи довкілля. Екологічний фактор став невід'ємною складовою екологічного зростання, але не джерелом зростання, а його гальмом, роль якого все більше відчувається.

Тому в сучасній економічній літературі обґрунтовується необхідність переходу до сталого економічного розвитку, – тобто, забезпечення зростання якісно нового рівня, за якого ефективно задовольняються потреби суспільства без виснаження, деградації і забруднення природи.

Проблема економічного зростання і переходу до моделі сталого розвитку є дуже актуальною і болючою для економіки України. Криза перехідного періоду до створення ринкової економіки характеризувалася падінням обсягів ВВП з 1991 р. по 1998 р. майже на 60%. При цьому був

втрачений інтенсивний тип економічного зростання, і країна перейшла на детенсивний тип.

Економічна криза підсилювала і поглиблювала екологічну кризу. Україна серед європейських держав має найвищий інтегральний показник негативних антропогенних навантажень на природне середовище. Причому в більшості областей України екологічна ситуація та якість довкілля характеризуються як гостро критичні. В цей час практично не виділялися бюджетні кошти на вирішення екологічних проблем. Так, в ці роки питома вага загальних витрат на охорону навколишнього середовища у ВВП України складає менше 0,3% , а з них державних витрат було менше 6% [2, с. 15].

Починаючи з 2000 року до 2008 року в Україні спостерігалось деяке економічне зростання, хоч воно й було нестабільним.

З економічної точки зору негативний вплив екологічного фактора на економічне зростання проявляється в наступних формах:

1) Відбувається вичерпування невідновлювальних природних ресурсів країни, що веде до збіднення ресурсної бази виробництва і зниження рівня конкурентноздатності країни на світовому ринку та до додаткових витрат на залучення альтернативних ресурсів;

2) Створюється нагромадження значних обсягів відходів і викидів виробництва, що вимагає значних економічних витрат на їх утилізацію і знешкодження;

3) Відбувається забруднення довкілля промисловими викидами, що:

- викликає зниження якості життя людей і вимагає значних витрат суспільства на лікування, реабілітацію, охорону здоров'я та створення рекреаційних зон;

- вимагає додаткових витрат підприємств на очищення і доведення до необхідних кондицій води, повітря і інших природних ресурсів для потреб виробництва, що формує додаткові екологічні

витрати підприємств, і, в результаті, веде до збільшення вартості продукції і її ринкової ціни, що негативно впливає на інтереси споживачів, бо платить не тільки забруднювач, а і споживач;

- ставить виробників перед необхідністю впровадження енергозберігаючих, ресурсощадних, екологічно чистих технологій, що потребує відмови від старого технологічного способу виробництва та потребує масштабної структурної перебудови економіки, що вимагає значних обсягів інвестиційних ресурсів, потужних наукових розробок, концентрації заощаджень (як джерела інвестицій), стимулювання науково-технічного прогресу.

В кінцевому рахунку, це означає суттєве зростання витрат екологічного характеру і відволікання значної частини валового національного продукту на вирішення екологічних проблем, що гальмує темпи його зростання. Так, за оцінками експертів, загальні втрати валового внутрішнього продукту від складної екологічної ситуації, яка зараз склалася в Україні, становлять 15 – 20% обсягу ВВП, і є одними з найбільших у світі [2, с. 62].

Період відновлювального економічного зростання з 2000 по 2008р. характеризувався відсталою технологічною структурою економіки, сировинною орієнтацією експорту, нерозвиненістю внутрішнього ринку, що зумовило низьку якість економічного зростання і його нестабільність, що і довела світова криза 2008 – 2009 р.

Україна, що спеціалізується на виробництві сировинної низько технологічної продукції, під впливом зменшення попиту на світовому ринку і падіння цін на сировину внаслідок світової кризи, втратила протягом 2008-2009 рр. майже 30% обсягів промислового виробництва і 15% обсягу ВВП. При цьому обсяги виробництва стали в Україні в січні 2009 року порівняно із січнем 2008 року знизилась на 45,1% [3, с.28].

За даними Світового банку, енергоефективність економіки України, тобто, виробництво ВВП (вираженого через паритети купівельної

спроможності) на одиницю спожитої енергії, у 2008 році була нижчою за відповідний показник у Польщі – у 2,5 рази, США та Китаї – в 3 рази, а в Японії – у 4,5 рази [4, с.15].

В період зростання 2000 – 2007 рр. посилилась структурна деформація промисловості України: різко зросла частка сировинно- та енергомістких і водночас найбільш забруднюючих довілля галузей промисловості – гірничо-металургійної, паливно-енергетичної, хімічної і нафтохімічної – з 23% у 1991 р. до близько 60% у 2007 – 2008 рр. Водночас криза перехідного періоду посилила занепад високотехнологічних галузей промисловості; це призвело до того, що економіка України втратила свої конкурентні переваги на світовому ринку, і по оцінках міжнародних експертів, спустилася в міжнародному рейтингу (за індексом конкурентоспроможності) з 69-го місця в 2001 р. на 84-те місце в 2005 р. серед 117 країн світу, займаючи при цьому останнє місце в Європі [4, с.20].

Такі тенденції економічного розвитку України свідчать про посилення економічної і технологічної відсталості нашої країни, що закріплює за Україною у міжнародному поділі праці роль постачальника продукції первинної обробки з низьким вмістом доданої вартості. Це означає, що існуюча модель розвитку є деградаційною і неспроможна вирішити задачу переходу до стійкого розвитку економіки і збереження довкілля.

Тому для забезпечення сталого розвитку першочерговим завданням є відновлення інтенсивного типу зростання української економіки та формування інноваційної моделі розвитку. Специфіка ситуації в Україні полягає в тому, що в процесі створення інноваційної моделі розвитку, країна має вирішувати проблеми виходу з екологічної кризи, спрямовуючи розвиток суспільного виробництва в межі раціонального природокористування і екологічно збалансованого розвитку всіх районів. Під раціональним природокористуванням розуміють такий механізм взаємодії суспільства і природи, що найбільшою мірою дозволяє

забезпечити екологічно-збалансований розвиток виробництва, високу якість життя людини і збереження біоресурсів.

Рівень екологічних загроз настільки масштабний, що вимагає розробки Довгострокової стратегії екологічного розвитку України, як необхідної складової екосоціальної моделі сталого розвитку, де екологічний фактор буде відігравати не стримуючу, а стимулюючу роль. Основні елементи та орієнтири такої моделі, на нашу думку, повинні бути наступні:

I. На міжнародному рівні:

- включення норм захисту навколишнього середовища в міжнародні договори і угоди, в тому числі торговельні;

- вимога збереження навколишнього середовища має бути включена в число критеріїв, що використовуються міжнародними фінансовими інститутами при розгляді грантів з фондів розвитку;

- прискорення впровадження принципу «обміну боргів на екологію» з метою заохочення екологічної діяльності і полегшення тягара боргу. Відповідно до нього індустриальні країни списують з країн, що розвиваються, їх заборгованість, а останні зобов'язуються послідовно здійснювати угоди щодо захисту навколишнього середовища на своїй території;

- укладання міжнародних угод, що встановлюють ліміт викидів вуглекислого газу країнам – учасникам, а також розвивати торгівлю ліцензіями на право викидів між країнами;

- визначення величини ВВП має бути змінено з урахуванням того, поліпшився чи погіршився стан навколишнього середовища. Сучасні методи розрахунку ВВП зовсім не враховують виснаження продуктивних ресурсів.

II. На загальнодержавному рівні:

- структурна перебудова економіки та врахування вимог екологічної безпеки при переході до екологічно чистих технологій виробництва;

- інституціональні перетворення з метою формування нового правового й еколоґо–економічного механізму регулювання природокористування, де вдосконалення податкової політики буде визначальною;

- реформування цінової політики, встановлення обмежувальних цін на енерґоносії, перехід до загальної обов'язкової системи платного природокористування;

- включення екологічних вимог до процедури оцінки соціально – економічної ефективності управлінських рішень;

- вдосконалення екологічного законодавства у зв'язку зі зміною умов життєдіяльності населення і структури виробництва.

III. На регіональному рівні:

- повна і всеохоплююча інвентаризація джерел забруднення, оцінка екологічної надійності господарських об'єктів і виробничих систем;

- поетапне розгортання робіт щодо створення системи екологічного моніторинґу з максимальним використанням існуючих структур і матеріальної бази;

- створення банків екологічної інформації, автоматизація процесів її збору, обробки і аналізу;

- реалізація програм наукових досліджень актуальних екологічних проблем. прогнозування явищ і процесів, впровадження отриманих результатів у практику;

- екологізація конверсії оборонних галузей промисловості: перепрофілізація підприємств на випуск природоохоронного устаткування, використання вивільненої військової техніки для екологічних цілей;

- розширення мережі природоохоронних територій різного ранґу, реалізація спільних із сусідніми державами проєктів;

- формування розвиненого ринку екологічних послуг: створення аудиторських фірм, екологічних банків, лабораторій, введення

екологічного страхування тощо;

- внесення до процедури підготовки й ухвалення управлінських рішень обов'язкової норми проведення їхньої екологічної експертизи:

- законодавчо-нормативне стимулювання залучення бізнесу і підприємництва до вирішення екологічних проблем;

- здійснення заходів щодо формування екологічної культури населення, активізація екологічної освіти і виховання, створення цивілізованих процедур інформування населення про стан природного середовища і рівень його безпеки.

Висновки. В сучасних умовах проблема переходу до моделі сталого економічного розвитку не може вирішуватися без екологічно безпечного розвитку виробництва. Воно може бути забезпечено за допомогою стратегії інноваційно-структурної перебудови і оновлення виробництва, що враховує екологічні обмеження і спрямоване на збереження довкілля. Екологічний фактор з гальма економічного зростання перетворюється на стимул збалансованого еколого-економічного розвитку, де належна якість довкілля стає одним із головних критеріїв суспільного прогресу. Формування стратегії сталого розвитку призводить до становлення нових вимог до природоохоронної політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медоуз Д. Пределы роста: доклад по проекту Римского клуба. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 257с.
2. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Вид-во «Фітосоціоцентр», 2001р. – 252.
3. Пахомов Ю., Пахомов С. Ситуація в Україні : *перед криза, криза, пост криза*. // Економічний часопис. – 2009. - №7 - 8.
4. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку// Економіка України. – 2008.- № 7 – с. 13-23.

Надійшла до редколегії 15.04.2011

Салатюк Н.М.

Стаття рекомендована до друку д.е.н., проф. А.О. Заїнчковським